

**Садоўская А. Л. Нацыянальна-культурны кампанент
беларускай фразеалогіі // Роднае слова. – 2008. – № 2. – С. 42 –
46.**

А.Л. Садоўская,
*кандыдат філалагічных навук
дацэнт кафедры сучаснай беларускай мовы БДУ*

НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНЫ КАМПАНЕНТ БЕЛАРУСКАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ

Тлумачальная запіска

Тэарэтычна-практычны курс “Нацыянальна-культурны кампанент беларускай фразеалогіі” прызначаны для студэнтаў філалагічных спецыяльнасцей, а таксама іншых студэнтаў і школьнікаў, якія маюць намер займацца навукова-даследчай працай у галіне фразеалогіі. Курс мае на мэце, па-першае, паглыбіць іх лінгвістычныя веды пра сучасныя тэндэнцыі ў вывучэнні фразеалогіі, па-другое, удасканаліць або прывіць уменні і навыкі вядзення навукова-даследчай работы і напісання навуковых прац па абазначанай праблематыцы.

Матэрыял можа быць выкарыстаны пры выкладанні курсаў сучаснай беларускай мовы (раздзела “Фразеалогія”), лінгвакультуралогіі, кагнітыўнай лінгвістыкі ў вышэйшых навучальных установах і пры падрыхтоўцы спецкурсаў для студэнтаў-філолагаў; а таксама на факультатыўных занятках у сярэдніх навучальных установах рэспублікі, паколькі такія матэрыял фарміруе ў вучняў цікавасць і павагу да роднага слова і духоўнай спадчыны сваіх продкаў. У гэтай якасці матэрыялы могуць быць карыснымі і настаўнікам беларускай мовы, у тым ліку пры падрыхтоўцы навукова-даследчых прац іх навучэнцаў да разнастайных канферэнцый і конкурсаў.

Надзённасць тэмы прапанаванага курса відавочная, паколькі праблемы ўзаемасувязі мовы і культуры, лінгвістыкі і культуралогіі па-ранейшаму застаюцца актуальнымі для гуманітарных дысцыплін. Адной з такіх праблем і адначасова задач беларускай філалогіі і з’яўляецца даследаванне фразеалагічных адзінак у кантэксце традыцыйнай духоўнай культуры беларусаў і выяўленне этнакультурнага кампанента ў структуры фразеалагізмаў. Культурны кантэкст становіцца дадатковай крыніцай, а часта і галоўным крытэрыем як для вызначэння генезісу фразеалагізма, так і для вырашэння многіх іншых лінгвістычных пытанняў: бытавання выразу, развіцця і мадыфікацыі яго пераносных значэнняў (метафарычных, сімвалічных і пад.). З іншага боку, фразеалагічны матэрыял валодае багатым культуразнаўчым патэнцыялам і з’яўляецца унікальнай крыніцай ведаў пра духоўную культуру народа.

Аналіз устойлівых моўных адзінак у межах сфармуляваных для навукова-даследчых прац тэм прапануецца праводзіць на шырокім

фальклорным, этнаграфічным і культурным фоне, з улікам сістэмы эталонаў і стэрэатыпаў культурна-нацыянальнай самасвядомасці беларускай лінгвакультурнай супольнасці і яе каштоўнасных арыенціраў, у сувязі з народнымі абрадамі, звычаямі, павер'ямі і традыцыйнымі ўяўленнямі пра з'явы навакольнага свету, што цалкам адпавядае сучаснай – антрапалагічнай – парадыгме даследавання мовы ў яе непарыўнай сувязі з чалавекам і культурай народа і прадугледжвае сінтэз уласна лінгвістычных метадаў з метадамі і дасягненнямі сумежных навук: этналінгвістыкі, лінгвакультуралогіі, лінгвакраіназнаўства, арэальнай і кагнітыўнай лінгвістыкі, этнаграфіі, фалькларыстыкі і інш.

Новыя перспектывы ў вывучэнні нацыянальна-культурнай семантыкі фразеалагізмаў адкрывае прадстаўленая намі канцэпцыя разгляду значэнняў фразеалагічных складнікаў – кампанентаў. Зыходным пры кампанентным аналізе фразеалагізмаў з'яўляецца меркаванне, што матываванасць семантыкі фразеалагізма можа вызначацца і значэннем аднаго з кампанентаў устойлівага спалучэння, якія не цалкам дэсемантызуюцца ў складзе народных выслоўяў.

*У якасці праграмы спецыяльнага семінара па мовазнаўстве матэрыял зацверджаны ўпершыню Вучоным саветам філалагічнага факультэта БДУ 23 чэрвеня 2003 г. (пратакол № 5), рэкамендаваны Вучоным саветам філалагічнага факультэта БДУ 20 чэрвеня 2006 г. (пратакол № 7) да друку ў складзе **Праграм** спецыяльных курсаў і спецыяльных семінараў / Аўт.-склад. З.І. Бадзевіч і інш. – Мн.:БДУ, 2006. – 78с. На працягу некалькіх гадоў паспяхова праходзіў апрабацыю ў студэнцкай аўдыторыі. У дадзеным выданні друкуецца ў дапрацаваным і абноўленым выглядзе.*

Тэарэтычны змест

Фразеалогія ў кантэксце культуры: сучасныя падыходы да вывучэння і аналізу фразеалагічных рэсурсаў мовы. Этналінгвістычны аспект вывучэння фразеалагічных адзінак. Этнафразеалогія як новы лінгвістычны напрамак на сумежжы фразеалогіі і этналінгвістыкі, які вывучае ўстойлівыя моўныя адзінкі ў этнакультурным аспекце. Метадалогія этнафразеалагічных даследаванняў. Этнафразеалагічная праблематыка ў працах беларускіх даследчыкаў.

Лінгвакультурны падыход да аналізу фразеалагічнага фонду мовы: першаступенныя задачы і метадалагічныя праблемы. Лінгвакраіназнаўчая і лінгвакраязнаўчая каштоўнасць фразеалагічнага матэрыялу. Кагнітыўная арыентацыя даследавання фразеалагічных рэсурсаў. Вывучэнне фразеалагічных адзінак розных моў: параўнальны, структурна-тыпалагічны, арэальны аспекты.

Асноўныя погляды на праблему нацыянальна-культурнай спецыфікі фразеалагізмаў у сучаснай лінгвістыцы. Тэрмінасістэма даследавання фразеалогіі ў кантэксце культуры. Паняцце *канатацыі* ў сучаснай лінгвістычнай літаратуры і яе роля ў плане вывучэння культурна-нацыянальнай спецыфікі фразеалагічных адзінак. Паняцці *міфа*, *сімвала*,

архетыпа, міфалагемы, фонавых ведаў, канцэпта, канцэптуалізацыі (і інш.) і іх месца ў даследаваннях па этнафразеалогіі.

Фразеалогія і нацыянальная моўная карціна свету беларусаў. Паняцце «*моўнай карціны свету*» ў сучаснай лінгвістыцы і роля фразеалагічных адзінак у яе стварэнні. Беларуская народная міфалогія як крыніца ўтварэння фразеалагічных адзінак. Роля метафары ў стварэнні ўстойлівых моўных формаў. Абрад як адна з крыніц утварэння фразеалагічных адзінак. Беларуская абрадавая фразеалогія. Вобраз чалавека ў беларускай фразеалогіі. Фразеалагічная актыўнасць жывёльнай сімволікі традыцыйнай культуры беларусаў. Фразеалагічная актыўнасць расліннай сімволікі традыцыйнай культуры беларусаў.

Кампанентны аналіз беларускіх фразеалагізмаў у кантэксце традыцыйнай культуры. Фразеалагізмы з кампанентам-антрапонімам, з саматычным кампанентам, з кампанетам-заонімам, з кампанентам-арнітонімам, з кампанентамі – назвамі хатніх рэчаў і інш. у беларускай мове.

Практычная частка ўключае прыкладную тэматыку рэфератаў, дакладаў і навукова-даследчых работ па праблематыцы прапанаванага курса. У далейшых нумарах пасля выкладу асноўнага тэарэтычнага матэрыялу па абазначаных пытаннях будзе публікавацца канкрэтны кансультацыйны матэрыял, рэкамендацыі і парады па напісанні работ абазначанай тэматыкі, а таксама будуць прапанаваны тэставыя заданні па этнафразеалогіі для школы.

1. Сучасныя тэндэнцыі ў вывучэнні фразеалогіі.
2. Нацыянальна-культурны кампанент мовы ў беларускіх фразеалагізмах.
3. Міф і яго адлюстраванне ў семантыцы фразеалагічных адзінак.
4. Беларуская народная міфалогія як крыніца ўтварэння фразеалагічных адзінак.
5. Беларуская этнафразеалогія як адлюстраванне карціны свету.
6. Фразеалагізмы з кампанентам-заонімам у беларускай мове: этналінгвістычны аспект.
7. Фауністычныя назвы ў фразеалагічных адзінках беларускай мовы.
8. Нацыянальна-культурныя канатацыі фразеалагізмаў з заонімам *сабака* (*кот, карова, конь* і інш., на выбар).
9. Фразеалагізмы з саматычным кампанентам у беларускай мове.
10. Саматычныя фразеалагізмы ў мастацкім тэксце (на матэрыяле, напрыклад, беларускай драматургіі).
11. Фразеалогія і нацыянальная моўная карціна свету беларусаў (на матэрыяле фразеалагізмаў з кампанентам-арнітонімам).
12. З’явы прыроды ў беларускай фразеалогіі.
13. Мова і гендэр. Апазіцыя *мужчына/жанчына* ў моўнай карціне свету беларусаў (на матэрыяле ФА).
14. Фразеалагізмы з колераабазначальным кампанентам у сучаснай беларускай мове.

15. Фразеалагізмы з кампанентамі-назвамі хатніх рэчаў у беларускай мове: этналінгвістычны аспект.
16. Сімволіка стыхій першатварэння ў беларускай фразеалогіі.
17. Ацэнка чалавека сродкамі беларускай фразеалогіі.
18. Рэпрэзентацыя сферы паводзінаў чалавека ў беларускай фразеалогіі.
19. Рэпрэзентацыя рэлігійных уяўленняў беларусаў у фразеалогіі.
20. Нацыянальны менталітэт беларусаў у лютэрку фразеалогіі.
21. Канцэптуальныя суадносіны жыцця і смерці ў беларускай фразеалогіі.
22. Назоўнікі псіхаэмацыянальнага стану ў складзе фразеалагізмаў.
23. Адлюстраванне сакральнай прыроды слова ў беларускай фразеалогіі.
24. Фразеалагічная актыўнасць жывёльнай сімволікі традыцыйнай культуры беларусаў.
25. Фразеалагічная актыўнасць расліннай сімволікі традыцыйнай культуры беларусаў.
26. Фразеалагізмы тэматычнага кола 'працоўная дзейнасць чалавека' ў беларускай мове.
27. Фразеалагізмы, прыказкі і прымаўкі біблейскага паходжання ў сучаснай беларускай мове.
28. Апазіцыя «дабро-зло» ў моўнай карціне свету беларусаў.
29. Апазіцыя «Бог-чорт» у моўнай карціне свету беларусаў.
30. Апазіцыя «маладосць-старасць» у беларускай фразеалогіі (парэміялогіі).
31. Праекцыя міфапаэтычных уяўленняў пра шчасце ў беларускай фразеалогіі.
32. Праекцыя міфапаэтычных уяўленняў пра лік ў беларускай фразеалогіі.
33. Душа і сэрца як духоўныя цэнтры чалавека ў беларускай фразеалогіі.
34. Фразеалагізмы тэматычнага кола '*н'яства, гарэлка*' ў беларускай мове.
35. Семантычныя асаблівасці дыялектных фразеалагізмаў.
36. Фразеалагізмы са значэннем «разумовай дзейнасці чалавека» ў беларускай мове (на матэрыяле «Фразеалагічнага слоўніка» Лепешава ў 2 кн.).
37. Устойлівыя словазлучэнні і іх семантыка ў кантэксце абрадавай культуры беларусаў.
38. Беларуская фразеалогія ва ўсходнеславянскім кантэксце.
39. Прыказка як феномен народнай моўнай творчасці.
40. Нацыянальна-культурная спецыфіка беларускага ўстойлівага параўнання.
41. Стылістычнае выкарыстанне прыказак і прымавак у творчасці беларускіх паэтаў і пісьменнікаў (аўтар і творы на выбар).
42. Стылістычны аналіз функцыянавання фразеалагізмаў у сучаснай публіцыстыцы.
43. Фразеалагічныя адзінкі ў ролі загатоўкаў (на матэрыяле газетнага тэксту).
44. Фанетычныя варыянты беларускіх фразеалагізмаў.
45. Фразеалагізмы як сродак характарыстыкі персанажаў у мастацкім тэксце.
46. Аўтарскае выкарыстанне фразеалагізмаў (на матэрыяле творчасці беларускіх паэтаў і пісьменнікаў, на выбар).
47. Фразеалагізмы як сродак стварэння вобразнасці ў беларускай песеннай лірыцы.

48. Фразеалагізмы ў СМІ.
49. Фразеалагічныя сродкі ў беларускіх народных казках.
50. Фразеалагізмы ў мове мастацкага твора як сродак і крыніца пазнання беларуса (творы на выбар).

Спіс рэкамендаванай літаратуры

1. Аксамітаў А.С. Беларуская народная міфалогія як крыніца ўтварэння фразеалагічных адзінак // Problemy frazeologii europejskiej. II: Frazeologia a religia / Pod redakcją A. M. Lewickiego i W. Chlebdy. – Warszawa: Energeia, 1997. – S. 75 – 84.
2. Аксамитов А.С. Обряд и песня как источник образования фразеологических единиц белорусского языка // Acta Balcano-Slavica. XVI. – Warszawa, 1984. – S. 21 – 31.
3. Аксамітаў А.С. Беларуска-славянскія і беларуска-неславянскія ізафраземы – падабенства і адрозненне // Slavia orientalis. – 1999. – Т. XLVIII, № 2. – S. 269 – 279.
4. Аксамітаў А.С. Беларуская фразеалогія. – Мінск: Вышэйшая школа, 1978. – 223 с.
5. Аляхновіч Н.М., Станкевіч Л.Ф. Этнічнае ў змесце ўстойлівых адзінак беларускай мовы: арэальны аспект // Чалавек. Этнос. Тэрыторыя. Праблемы развіцця заходняга рэгіёна Беларусі: Мат-лы міжнар. нав.-практ. канф., Брэст, 23 – 24 крас. 1998 г.: У 2 ч. / Брэст. дзярж. ун-т. – Брэст, 1998 – Ч. 1. – С. 182 – 187.
6. Валодзіна Т.В. Семантыка рэчаў у духоўнай спадчыне беларусаў. – Мінск: Тэхналогія, 1999. – 167 с.
7. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Национально-культурная семантика русских фразеологизмов // Словари и лингвострановедение: Сб. ст. / Под ред. Е.М. Верещагина. – М.: Рус. яз., 1982. – С. 89 – 98.
8. Гвоздарев Ю.А. Пусть связь речений далека. Очерки по русской фразеологии. – Ростов-на-Дону: Ростов. книжн. изд-во, 1982. – 206 с.
9. Гура А.В. Символика животных в славянской народной традиции. – М.: Индрик, 1997. – 912 с.
10. Гюлумянц К.М. Фольклорные элементы во фразеологии современных славянских языков. – Минск: Изд-во БГУ, 1978. – 27 с.
11. Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии (I) // Вопросы языкознания. – 1997. – № 6. – С. 37 – 48.
12. Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии (II) // Вопросы языкознания. – 1998. – № 6. – С. 48 – 57.
13. Иванов В.В., Топоров В.Н. Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текста. – М.: Наука, 1974. – 341 с.
14. Ивашко Л.А. Диалектная фразеология и её формирование на базе лексики народной речи. Дис. в форме науч. докл. д-ра филологических наук. – СПб.: СПб. Гос.ун-т, 1994. – 38 с.
15. Ивашко Л.А. Очерки русской диалектной фразеологии. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1981. – 111 с.
16. Кабашнікаў К.П. Малыя жанры беларускага фальклору ў славянскім кантэксце. – Мінск: Бел. навука, 1998. – 188 с.
17. Коваль В.И. Восточнославянская этнофразеология: Деривация, семантика, происхождение. – Гомель: ИММС НАНБ, 1998. – 213 с.
18. Коваль В.И. Фразеология народной духовной культуры в деривационно-семантическом аспекте: Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01, 10.02.02. – Минск, 1999. – 223 с.

19. Коваль У.І. Беларускае *акунёў вудзіць*, рускае *ершей клевать* // Беларуская лінгвістыка. – 1979. – Вып. 15. – С. 69 – 70.
20. Коваль У.І. Да паходжання фразеалагізма *абое рабое* // Беларуская лінгвістыка. – 1988. – Вып. 33. – С. 44 – 49.
21. Коваль У.І. Да паходжання фразеалагізма *рабінавая (вераб'іная) ноч* // Беларуская лінгвістыка. – 1995. – Вып. 43. – С. 38 – 40.
22. Коваль У.І. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: Даведнік па ўсх.-слав. міфалогіі. – Гомель: Беларус. агенцтва навукова-тэхн. і дзелавой інфарм., 1995. – 177 с.
23. Коваль У.І. Чым адгукаецца слова: Фразеалогія ў павер'ях, абрадах і звычаях. – Мінск: Нар. асвета, 1994. – 48 с.
24. Копыленко М.М., Попова З.Д. Очерки по общей фразеологии: (Фразеосочетания в системе языка). – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 190 с.
25. Красней В.П. Лексика і фразеалогія беларускай мовы. – Мінск: Нар. асвета, 1982. – 143 с.
26. Ларин Б.А. Очерки по фразеологии: (О систематизации и методах исследования фразеологических материалов) // Ларин Б.А. История русского языка и общее языкознание: (Избр. работы). – М.: Просвещение, 1977. – С. 125 – 149.
27. Лепешаў І.Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы: Вучэб. дапам. для філал. фак. ВНУ. – Мінск: Выш. школа, 1998. – 271 с.
28. Лепешаў І.Я. Праблемы фразеалагічнай стылістыкі і фразеалагічнай нормы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1984. – 264 с.
29. Максимов С.В. Крылатые слова. Не спроста и не спуста слово молвится и до веку не сломится: Очерки / По толкованию С. Максимова; Вступ. ст. В. Астафьева. – Красноярск: Кн. изд-во, 1989. – 387 с.
30. Малоха М. Фразеологизмы с концептом 'дерево' в зеркале народной культуры. – Мінск: Тэхналогія, 1998. – 140 с.
31. Маслава В.А. Міф і яго адлюстраванне ў семантыцы ФА // Веснік Бел. дзярж. ун-та. Сер. 4, Філалогія, журналістыка, педагогіка. – 1996. – № 2. – С. 65 – 68.
32. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию: Учебное пособие. – М.: Наследие, 1997. – 207 с.
33. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
34. Мокиенко В.М. В глубь поговорки. Рассказы о происхождении крылатых слов и образных выражений. – М.: Просвещение, 1975. – 174 с.
35. Мокиенко В.М. Загадки русской фразеологии. – М.: Высшая школа, 1990. – 160 с.
36. Мокиенко В.М. Образы русской речи: Ист.-этимол. и этнолингвист. очерки фразеологии. – Л.: ЛГУ, 1986. – 277 с.
37. Мокиенко В.М. От Авось до Ятя: почему так говорят?: Справочник по русской идиоматике. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1998. – 492 с.
38. Мокиенко В.М. Славянская фразеология: Учеб. пособие для вузов по спец. «Рус. яз. и лит». – М.: Высшая школа, 1989. – 287 с.
39. Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах: Мат-лы междунар. науч. конф., Гомель, 23 – 24 ноября 2001 г. / Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины, отв.ред. В.И. Коваль – Гомель, 2001. – 300 с.
40. Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах: Мат-лыIII междунар. науч. конф., Гомель, 7-8 октября 2003г. / Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины, отв.ред. В.И. Коваль – Гомель, 2003. – 270 с.
41. Ольшанский И.Г. Лексика, фразеология, текст: Лингвокультурологические компоненты // Язык и культура: Сб. обзоров / Рос. акад. наук. Ин-т науч. информ. по обществ. наукам; Отв. ред. Е.О. Опарина. – М., 1999. – С. 10 – 27. (Сер. Теория и история языкознания, Вып. 2).

42. Подюков И.А. Народная фразеология в зеркале народной культуры: Учеб. пособие. – Пермь: ПГПИ, 1991. – 124 с.
43. Прокопьева С.М. Проблемы фразеологической образности в исследовании универсально-типологического и национально-специфического в фразеологической системе языка. – М.: Мир книги, 1995. – 164 с.
44. Ройзензон Л.И. Фразеология и страноведение // Бюллетень по фразеологии. – 1972. – № 1. – С. 12 – 19.
45. Ройзензон Л.И., Авелиани Ю.Ю. Современные аспекты изучения фразеологии // Проблемы фразеологии и задачи её изучения в высшей и средней школе. – Вологда, 1967. – С. 70 – 73.
46. Садоўская А.Л. Этналінгвістычны аспект у фразеалогіі // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. Вып.2 / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мн.: РІВШ БДУ, 2003. – С.121-128.
47. Садоўская А.Л. Нацыянальна-культурная спецыфіка фразеалагізмаў // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. Вып.4 / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мн.: РІВШ БДУ, 2003. – С.90-103.
48. Садоўская А.Л. Прыказка як феномен народнай моўнай творчасці // Філалагічныя навукі: Маладыя вучоныя ў творчым пошуку: Мат-лы навук. канф., прысвечанай 80-годдзю БДУ, Мінск, 20 крас. 2001 г. / Бел. дзярж. ун-т, Бел. рэспубл. фонд фундамент. даслед. – Мінск, 2001. – С. 126 – 129.
49. Садоўская А.Л. Птушка ў фразеалогіі і народнай культуры беларусаў // Роднае слова. – 2002. – № 12. – С. 70 – 72.
50. Сержпутоўскі А.К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў. – Мінск: Універсітэцкае, 1998. – 301 с.
51. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 142 с.
52. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 285 с.
53. Толстой Н.И. Язык и культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – 2-е изд., испр. – М.: Индрик, 1995. – 512 с.
54. Фразеология в контексте культуры: Сб. ст. / Рос. акад. наук. Ин-т языкознания. Проблем. группа «Общая фразеология»; Под ред. В.Н. Телия. – М.: Яз. рус. культуры, 1999. – 333 с.
55. Язык и культура. Проблемы современной этнолингвистики: Мат-лы Междунар. науч. конф., Минск, 2 – 4 ноября 2000 г. / Минск. гос. лингв. ун-т, Бел. ин-т проблем культуры. – Минск, 2001. – 247 с.
56. Янкоўскі Ф.М. Беларуская фразеалогія. – Мінск: Народная асвета, 1981. – 79 с.
57. Янкоўскі Ф.М. Беларуская фразеалогія. Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне. – Мінск: Вышэйшая школа, 1968. – 449 с.